

2

Дыягназ беларускай эканомікі*

Віталь Сіліцкі

Дыягназ

Ад пачатку 1990-х гг. Беларусь, у параўнаньні зь іншымі краінамі рэгіёну, знаходзілася сярод аўтсайдэраў у правядзеньні эканамічных рэформаў. Гэта адзіная краіна рэгіёну, эканоміку якой амэрыканскі фонд «Спадчына» („Heritage“) ахарактарызаваў як рэпрэсіўную. Нават палавіністыя рэформы, праведзеныя на самым пачатку 1990-х гг., былі спыненыя пасля абраньня прэзыдэнтам краіны А. Лукашэнкі, чый падыход да эканомікі вызначаўся памкненьнем аднавіць над ёй татальны кантроль праз здушэньне прыватнай ініцыятывы і незалежнай дзелавой актыўнасьці. Сярод рэпрэсіўных захадаў на шляху дасягненьня гэтай мэты — рэнацыяналізацыя банкаў, перасьлед прыватных фірмаў, рэанімацыя пяцігадовых плянаў як асновы кіраваньня эканомікай і вяртаньне да інфляцыйнай стымуляцыі дзеля паскарэньня эканамічнага росту.

У *структурным* аспэктэ беларуская эканоміка засталася эканомікай савецкага кшталту. У ёй адсутнічаюць: а) рынкавая структура вытворчасьці, якая вынікае зь незалежных выбараў уласьнікаў-прадпрымальнікаў, уласьнікаў капіталу і спажыўцоў; б) рынкавая сыстэма цэнаў, якую замяніла дзяржаўная сыстэма іх рэгуляваньня; в) цывілізаваны рынак працоўнай сілы.

---

* Аўтар удзячны Паўлу Данейку і Аляксандру Гатоўскаму за дапамогу ў напісаньні дадзенага тэксту.

У *інстытуцыйным* плане яна захавала асноўныя элементы камандна-адміністрацыйнай сыстэмы кіравання, а менавіта: панаваньне дзяржаўнай уласнасьці, дзяржаўнае разьмеркаваньне матэрыяльных і фінансавых рэсурсаў, рэгуляваньне цэнаў і як вынік — цэнавыя дыспрапорцыі. Ня менш важнае значэньне меў і ўдзел дзяржавы ў сыстэме «бюракратычнага гандлю» (практыка падпісаньня дамоваў на ўзроўні ўраду, звычайна пры дапамозе бартэрных пагадненьняў, якія вызначалі, колькі расейскай нафты ці газу атрымае беларускі ўрад у абмен на пастаўку абумоўленай колькасьці прамысловай прадукцыі), у рамках якой урадавыя органы ператвараліся ў дылераў для дзяржаўных прадпрыемстваў. Тыя ж альбо страцілі, альбо самахоць саступілі дзяржаве свае правы на самастойнае вядзеньне справаў.

Стыль прыняцьця рашэньняў уладамі ў галіне эканамічнай палітыкі цягам больш чым дзесяцігодзьдзя найпрасьцей ахарактарызаваць як *эканамічны папулізм*. Маючы на мэце дасягненьне эканамічнага росту і пераразьмеркаваньне даходаў на карысьць дзяржаўнага сэктару коштам канфіскацыі рэнты з прыватнага і вонкаваэканамічнага сэктараў, такі падыход *ігнаруе рызыкі інфляцыі і бюджэтнага дэфіцыту, а таксама вонкавыя чыньнікі і рэакцыю ўдзельнікаў эканамічных стасункаў*. Справакаваны найперш імкненьнем асноўнага носьбіта ўлады пашырыць сваю сацыяльную базу, такі падыход звычайна ўключае павелічэньне заробку і рэгуляваньне цэнаў, кантроль над абменным курсам валюты і нармаваньне водпуску тавараў, а таксама экспансіянісцкую фіскальную і грашовую палітыку.

«Эканамічны цуд», альбо парадокс росту ў каманднай эканоміцы

Адсутнасьць пераўтварэньняў у беларускай эканоміцы ня выклікала, аднак, яе каляпсу. А антырынкавая палітыка не зашкодзіла яе росту ў другой палове 1990-х гг. Нягледзячы на макраэканамічную нестабільнасьць, вялікую інфляцыю і дэвальвацыю беларускага рублю, беларуская эканоміка з 1996 г. знаходзілася ў фазе пад'ёму. На фоне ўсё яшчэ існага спаду ў Расеі і іншых краінах былога Савецкага Саюзу такое ажыўленьне прамысловасьці выглядала сапраўды эканамічным цудам.

Табліца 1. **Асноўныя эканамічныя паказьнікі Рэспублікі Беларусі
(у % да папярэдняга году)**

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Валавы ўнутраны прадукт	89,6	102,8	111,4	108,4	103,4	105,8	104,7	104,7
Прадукцыя прамысловасьці	88	104	119	112	110	108	106	104
Прадукцыя сельскай гаспадаркі	95	102	95	99,3	92	109	102	102
Інвэстыцыі ў асноўны капітал	69	95	120	125	92	102	97	103
Перавозкі грузаў	75	87	109	105	96	91	98	109
Раздробавы таваразварот	77	131	118	126	111	112	128	113
Індэкс цэнаў вытворцаў прамысловай прадукцыі	561	134	188	172	456	286	172	140
Індэкс спажывецкіх цэнаў	809	153	164	173	394	269	161	134
Экспарт у краіны СНД	205	124	143	96	70	121	103	99,3
Экспарт у іншыя краіны	172	106	102	99,3	120	128	101	123
Імпарт з краінаў СНД	176	124	127	95	77	142	94	109
Імпарт зь іншых краінаў	194	126	121	104	80	108	96	112

Крыніца: Статыстычны камітэт СНД.

Гаворачы пра эканамічны рост у Беларусі, варта звярнуць увагу на пытаньне імавернасьці афіцыйнай статыстыкі. У дадзеным выпадку выклікаюць сумневы мэтады разьліку тэмпаў росту ВУП, а таксама інфляцыі і дэфлятара ВУП²⁶. Аднак цалкам адмаўляць наяўнасьць эканамічнага росту ў Беларусі не выпадае. А таму важна прааналізаваць прычыны і прыроду такога росту. Трэба адзначыць, што якіх-любя значных інвэстыцыяў у тэхнічнае пераабсталяваньне прадпрыемстваў, у распрацоўку новых узораў прадукцыі не было, ды і не магло быць. Да пачатку эканамічнага ажваўленьня ў прыватнай уласнасьці знаходзіліся толькі

²⁶ Падрабязней пра гэта і пра альтэрнатыўныя разьлікі сацыяльна-эканамічных паказьнікаў Беларусі гл.: А. Чубрик, Экономика Беларуси: Статистический обзор // Дасьледчы цэнтар бізнэс-школы ІПМ, аналітычны даклад № 5. Менск, 2001, верасень.

невялікія прадпрыемствы гандлю, бытавога абслугоўвання, лёгкай і дрэваапрацоўчай прамысловасці. Більшыня прадпрыемстваў была ў дзяржаўнай уласнасці, што не стварала спрыяльных умоваў для прыцягнення інвестараў, абнаўлення вытворчых фондаў і выпуску канкурэнтаздольнай прадукцыі.

Ажваўленне ў прамысловасці было дасягнута толькі коштам экспансіянісцкай манэтарнай палітыкі, накіраванай на эмісійнае фінансаванне неэфэктывай сельскай гаспадаркі і жыллёвага будаўніцтва. Гэта, у сваю чаргу, справакавала дэвальвацыю беларускага рубля, што адбілася на зьніжэньні даляравых цэнаў і росце збыту прадукцыі за мяжу. Запасы гатовай прадукцыі на складах пачалі скарачацца, прадпрыемствы сталі працаваць у поўную магутнасць і адклікаць працаўнікоў з вымушаных адпачынкаў. За нейкі час, аднак, сталася відочна: зьніжэньне даляравых цэнаў, насамрэч, адбылося за кошт падзення сярэдняга заробку ў даляравым эквіваленце (пералічанага праз рынкавы валютны курс). У выніку насельніцтва стала працаваць болей за рэальна меншую зароботную плату.

Каб не дапусьціць падзення жыццёвага ўзроўню, урад краіны пачаў актыўна рэгуляваць спажывецкія цэны. У выніку пры зьніжэньні заробку ў даляравым эквіваленце назіраўся рост купляльнай здольнасці беларускіх тавараў і паслугаў. Такая палітыка прывяла да зьніжэньня якасці спажывецкіх тавараў і паслугаў, да пэрыядычных дэфіцытаў на асобныя тавары штодзённага попыту, да стагнацыі сельскагаспадарчай вытворчасці.

Такім чынам, бурлівы эканамічны рост быў дасягнуты найперш папулісцкімі захадамі і быў часовай зьявай. Падтрыманьне высокіх тэмпаў эканамічнага росту ў рамках існуючай мадэлі мела дастаткова высокую «цану магчымасці», а менавіта, былі страчаны шанцы для дасягнення доўгатэрміновага і ўстойлівага эканамічнага разьвіцьця краіны. Галоўным наступствам экспэрымэнту Лукашэнка было тое, што спрыяльныя ўмовы другой паловы 1990-х г. былі выкарыстаны не для структурных рэформаў, а для аднаўленьня і кансэрвацыі эканамічнай мадэлі, успадкаванай ад савецкай эпохі.

Старая прамысловая база дасягне некалі скрайняй ступені сваёй зношанасьці і станецца цалкам неэфэктывай. Да таго ж вонкавая эканамічная сытуацыя, у меру таго як у суседніх краінах, і перадусім у Расеі, будуць адбывацца пазытыў-

ныя эканамічныя зрухі, будзе рабіцца ўсё менш спрыяльнай для беларускай эканомікі. А таму за папулісцкі эксперымэнт Лукашэнкі дзевядзецца некалі заплаціць надзвычай высокую цану. Нават лукашэнкаўскі ўрад вымушаны быў праводзіць частковыя рэформы, скіраваныя на абмежаваньне росту грашовай масы, скарачэньне ўрадавых субсыдыяў і пераход да адзінага курсу абмену рублю з наступным увядзеньнем сыстэмы зьменнага фіксаванага курсу.

Такім чынам, чарада беларускіх урадаў, якія адмаўлялі рынак, ня здолела заклацьці надзейную аснову для паступовага эканамічнага разьвіцьця краіны, аднак у кароткатэрміновай пэрспэктыве такая палітыка выявілася дзейснай для падтрыманьня сацыяльнай стабільнасьці і захаваньня існага палітычнага становішча пры маўклівай падтрымцы большай часткі грамадства. Больш за тое, беларускія ўлады здолелі пазьбегчы макраэканамічных дыспрапорцыяў у памерах, якія выклікалі б новы выбух гіперінфляцыі і крах эканомікі, часткова за кошт выпраўленьня найбольш адыёзных уласных памылак.

Ці сталі людзі багацейшыя? Ўзровень жыцьця ў нерэфармаванай эканоміцы

Афіцыйная статыстыка малюе аптымістычную карціну павышэньня жыцьцёвага ўзроўню насельніцтва Беларусі. Паводле Міністэрства статыстыкі і аналізу, рэальныя даходы насельніцтва за пэрыяд з 1995 да 2001 г. павялічыліся больш як удвая. Згодна з гэтымі ж зьвесткамі, беларусы наагул ніколі не жылі так добра, як сёньня. У 2002 г. рэальныя даходы грамадзянаў перавысілі ўзровень 1990 г. прыблізна на 30%. Пры гэтым рост рэальных даходаў рэзка перавысіў тэмпы росту ВУП. Адзіным лягічным тлумачэньнем такога разрыву можа служыць толькі той факт, што ўвесь час павялічвалася доля спажываньня ў ВУП за кошт скарачэньня інвэстыцыяў і ашчаджэньняў*. Іншае магчымае тлумачэньне — афіцыйная статыстыка мае мала супольнага з рэальнасьцю. Праўда, найхутчэй, знаходзіцца дзесьці пасярэдзіне.

---

* Неадпаведнасьць можна вытлумачыць тым фактам, што для разьліку кожнага з паказьнікаў афіцыйнай статыстыкай выкарыстоўваюцца розныя дэфлятары.

Афіцыйная статыстыка ўзроўню жыцця і рэальных даходаў выклікае мноства пытанняў, датычных мэтодыкі разьлікаў гэтага паказьніку. Ён наўпрост залежыць ад вылічэньня тэмпаў росту інфляцыі, і статыстычныя выкладкі Мінстату гэтага паказьніку выклікаюць мноства сумневаў. Можна прывесць і іншыя неадпаведнасьці. Напрыклад, паводле ізноў жа афіцыйнай статыстыкі, рэальныя даходы насельніцтва за студзень-сакавік 2003 г. выраслі на 12%. За той жа пэрыяд, аднак, рэальныя налічаны заробак працоўных і службоўцаў Беларусі ў параўнаньні зь сьнежнем 2002 г. скараціўся на 5% (намінальны заробак вырас усяго на 3%, тады як спажывецкія цэны – на 8,1%).

Рост грашовых даходаў і ВУП (1995 г.=100%)

Крыніца: Міністэрства статыстыкі і аналізу Рэспублікі Беларусі.

Цікава параўнаць дастаткова абстрактную статыстыку росту рэальных даходаў з больш канкрэтнымі лічбамі, што фіксуюць больш прыземленыя, зразумелыя звычайнаму абывацелю аспекты ўзроўню жыцця. Зьвернемся да статыстыкі спажываньня прадуктаў харчаваньня (на куплю якіх ідзе больш за палову ўсіх выдаткаў грамадзянаў). Як відаць з табліцы 2, афіцыйная статыстыка сапраўды не дае падставаў сьцьвярджаць аб катастрафічным зьніжэньні спажываньня, аднак нават у найбольш спрыяльным, паводле

афіцыйнай вэрсіі, 2001 г. беларусы спажывалі значна меней, чым у 1990 г. У параўнаньні з 1995 г. карціна сапраўды выглядае крыху лепшай, аднак значны рост спажываньня высокакалярырных прадуктаў (масла і цукру) звычайна ўласьцівы акурат для пагоршаных умоваў жыцьця. Варта таксама зацэміць, што значная частка спажытых прадуктаў харчаваньня прыпадае на асабістыя гаспадаркі: так, нават у г. Менску (двухмільённым мэгаполісе) па стане 2001 г. 53% спажытай бульбы і 43% гародніны былі вырабленыя ў асабістых гаспадарках. Іншымі словамі, узровень спажываньня захоўваецца ў шмат чым дзякуючы таму, што грамадзяне адпрацоўваюць дадатковыя працоўныя дні, вядучы натуральную гаспадарку, што наўрад ці можа сьведчыць пра эфэктыўнасьць «беларускай эканамічнай мадэлі».

Табліца 2. Спажываньне асноўных прадуктаў харчаваньня, кг

	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2001 у % да 1990	2001 у % да 1995
Хлеб	127	121	122	122	118	115	110	105	82,6	86,7
Бульба	171	182	188	182	173	170	174	172	100,5	94,5
Садавіна	78	83	88	88	87	89	93	98	125,6	118,1
Гародніна і ягады	38	38	39	37	35	24	25	65	65	
Цукар	49	32	32	34	37	34	34	41	83,6	128,1
Алей	8,6	6,5	6,8	7	6,6	8,3	8,7	10	116,2	153,8
Мяса	76	58	60	60	62	62	59	59	77,63	101,7
Рыба	19,6	7,3	8,7	8,7	6,1	6,2	9,5	11	56,1	150,7
Малако, літраў	428	367	369	350	372	334	295	307	71,7	83,6
Яйкі, шт.	325	297	299	296	271	237	224	224	68,9	75,4

Крыніца: Міністэрства статыстыкі і аналізу Рэспублікі Беларусь, уласныя разьлікі.

Больш рэалістычна ацаніць узровень даходаў насельніцтва дапаможа і статыстыка беднасьці, паказаная ў табліцы 3. Даволі парадаксальным бачыцца той факт, што за пэрыяд з 1995 да 2000 г., за які, згодна з афіцыйнай

статыстыкай, рэальныя даходы насельніцтва ўзраслі на 70%, колькасць бедных грамадзянаў, чый штотысячны даход не перавышае бюджэту пражыццёвага мінімуму, ня толькі ня зменшылася, але і ўзрасла (пры гэтым фактычна нязменным застаўся каэфіцыент джыні, які адлюстроўвае ступень маёмаснага расслаення!). Сытуацыя сапраўды значна палепшылася ў 2001 г., што ізноў-ткі шмат у чым тлумачыцца кароткатэрміновымі чыньнікамі (папулісцкае павышэнне заробкаў і пэнсіяў перад прэзыдэнцкімі выбарамі).

Табліца 3. Рэальныя даходы, беднасць і маёмаснае расслаенне ў Беларусі

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Змяненне рэальных даходаў (у % да мінулага году)	-27	17	6	19	-3	20	29
Насельніцтва, чый сярэднедушавы даход не перавышае бюджэту пражыццёвага мінімуму, %	38,4	38,6	32,1	33	46,7	41,9	28,9
Каэфіцыент джыні	26,1	25,4	25,8	28,3	26,9	27	27,8

Крыніца: Міністэрства статыстыкі і аналізу Рэспублікі Беларусь.

Больш за тое, зусім парадаксальна, што пры важкім афіцыйным росьце грашовых даходаў насельніцтва, напрыклад, у 1996 і 1998 гг., узровень беднасці ў тыя ж гады павялічваўся. У той жа час беднасць чамусьці імкліва распаўсюджвалася ў 1999 г., калі назіралася даволі нязначнае падзенне рэальных даходаў. А ў 2000 г., калі, паводле афіцыйнай статыстыкі, узровень грашовых даходаў насельніцтва вырас больш як у паўтара разу ў параўнанні з 1995 г., бедных налічвалася на тры адсоткі больш, чым у тым жа годзе! Іначай кажучы, выкарыстоўванне афіцыйнай статыстыкі рэальных даходаў наўрад ці дазваляе скласці поўную і праўдзівую карціну ўзроўню жыцця беларускага грамадства.

Альтэрнатыўным спосабам ацэнкі можа быць даляровы эквівалент заробкаў і пэнсіяў. Пасля рэзкага падзення з 88 да 36,4 даляраў ЗША у 1996–2000 гг. сярэднемесячны заробак у лістападзе 2002 г. вырас да 107 даляраў ЗША. Аднак за тыя ж тры гады ўзровень спажывецкіх цэнаў у даляравым эквіваленце павысіўся ў 2 разы, спажывецкіх тавараў – у 1,77 разу,

спажывецкіх паслугаў – у 5,8 разу, паслугаў жыллёва-камунальнай гаспадаркі – у 14,2 разу.

Апрача таго, афіцыйная статыстыка наўрад ці ўлічвае такія аспекты здарожжэння жыцця, як узрослыя выдаткі на адукацыю ці мэдычнае абслугоўванне. Апошнім часам у Беларусі імкліва знікаюць ня толькі танныя тавары, але і бясплатныя ахова здароўя і адукацыя. У гэтых сфэрах стыхійна ўтвараюцца ценявыя рынкі (у тым ліку і карумпаваныя), пры гэтым дзяржава адмаўляецца стварыць умовы для іх легалізацыі, забяспечыць удзел насельніцтва ў рэальна існых адносінах праз адукацыйныя крэдыты ці мэдычную страхоўку.

У зьвязку з вынесеным у падзаглавак пытаньнем паказальныя лічбы апытання грамадзкай думкі Незалежнага інстытуту сацыяльна-эканамічных і палітычных дасьледаваньняў (НІСЭПД), праведзенага ў красавіку 2003 г. Толькі 6,5% апытаных адзначылі, што іх матэрыяльнае становішча палепшылася апошнім часам, у той час як 41,6% заявілі адваротнае. 53,2% апытаных выказалі занепакоенасьць павышэньнем цэнаў на бытавыя і камунальныя паслугі, 51,2% – на тавары першай неабходнасьці, 11,5% занепакоеныя зьнікненьнем бясплатнай адукацыі, 24,1% – аховы здароўя²⁷.

Такім чынам, зь вялікай доляй імавернасьці можна меркаваць, што за пэрыяд кіраваньня прэзыдэнта Лукашэнкі ў Беларусі сапраўды не адбылося абвалу жыцьцёвага ўзроўню, а сьцьверджаньні пра яго некаторае паляпшэньне маюць пад сабой пэўную глебу. Па-другое, тэмпы росту рэальных даходаў, зафіксаваныя афіцыйнай статыстыкай, яўна перабольшаныя і могуць быць лёгка аспрэчаныя. Па-трэцяе, значная доля росту рэальных даходаў прыпадае на пэрыяд 2000–2001 гг. і выклікана найперш палітычнымі чыннікамі, прычым дзяржава выявілася няздольнай нават у кароткатэрміновай пэрспектыве ўтрымаць заваяваныя пазыцыі. Нарэшце, па-чацьвёртае, цяперашні ўзровень жыцця ў шмат чым падтрымліваецца асабістымі высілкамі грамадзянаў у адаптацыі да жыцьцёвых умоваў, што ў рэальным выражэньні азначае дадатковую занятасьць у натуральнай гаспадарцы і ніяк ня можа сьведчыць ні пра ўзрослую якасьць жыцця, ні пра эфэктыўнасьць сёньняшняй эканамічнай мадэлі краіны.

²⁷ Крыніца: НІСЭПД, <http://www.iiseps.by/press1.html>, 2003. 29 красавіка.

Цана папулізму: становішча рэальнага сэктару эканомікі

Ці рэальная перспэктыва дасягнення дынамічнага і ўстойлівага эканамічнага росту? Ці магчымы ў будучым рост жыцьцёвага ўзроўню беларусаў ува ўмовах захавання цяперашняй эканамічнай сыстэмы? Стан рэчаў у рэальным сэктары эканомікі пакідае мала падставаў для аптымізму.

Стратнасьць прамысловасьці. Вынікам эканамічнага экспэрымэнту беларускай улады стала імклівае павелічэньне стратных прадпрыемстваў, колькасьць якіх у першым квартале 2003 г. дасягнула 48%. Значная частка іх зьяўляецца банкрутамі, г. зн. аб'ём іх запазычанасьці перавышае кошт іх актываў. Стратнасьць прамысловага сэктару абумоўлена нізкай канкурэнтаздольнасьцю прадукцыі прамысловых прадпрыемстваў на вонкавых і нават унутраным рынках. Рэнтабэльнасьць прадпрыемстваў застаецца на нізкім узроўні, што робіць амаль немагчымым іх мадэрнізацыю ўласнымі сродкамі. Гэта ставіць пад пытаньне само існаваньне значнай часткі прамысловага сэктару ў будучым, нават калі існае эканамічная палітыка, накіраваная на падтрыманьне дзяржаўнага сэктару, будзе працягнутая.

Складанасьць фінансавага становішча прадпрыемстваў абумоўлена цэлым шэрагам прычынаў. Для адных такая сытуацыя склалася з-за таго, што выкананьне дырэктыўных паказнікаў прыросту вытворчасьці ішло экстрэнсіўным чынам, шляхам адмаўленьня ад адтварэньня асноўных фондаў, тэхнічнага пераабсталяваньня і мадэрнізацыі вытворчасьці. Для іншых дзяржаўнае рэгуляваньне цэнаў сталася фактарам іх задушэньня. Ува ўмовах, калі вытворчасьць узмоцнена субсыдавалася дзяржавай праз мэханізмы ільготнага крэдытаваньня і пераразмеркаваньня валютных рэсурсаў, дзяржаўныя мерапрыемствы ня мелі матывацыі да павышэньня канкурэнтаздольнасьці сваёй прадукцыі. Іх стратнасьць стала відавочнай толькі тады, калі падыходы самой дзяржавы да макраэканамічнай палітыкі сталі больш рэалістычнымі. Нарэшце, для шэрагу прадпрыемстваў прычынай крызіснага становішча стала дзяржаўная палітыка, накіраваная на дасягненьне поўнай занятасьці і прадухіленьне беспрацоўя. У выніку на такіх прадпрыемствах былі вымушаныя падтрымліваць высокі ўзровень непатрэбнай занятасьці, што насамрэч азначала падтрымку

нізкага ўзроўню вытворчасці і эфэктыўнасці працы. Варта адзначыць, што за гады прэзыдэнцтва А. Лукашэнкі адбылося істотнае скарачэнне афіцыйнага беспрацоўя (з 4% у 1995 г. да 2% у 2000 г. ад агульнай колькасці рабочай сілы). Аднак, згодна зь незалежнымі даследаваннямі, адкрытае беспрацоўе ператвараецца ў сукрытае. У 2000 г. на аднаго афіцыйна зарэгістраванага беспрацоўнага прыпадала чатыры незарэгістраваныя²⁸.

Паказьнікі прыбытку і запазычанасці ў беларускай эканоміцы

Крыніца: Міністэрства фінансаў Рэспублікі Беларусі.

У меру пагаршэння фінансавага становішча прадпрыемстваў хуткімі тэмпамі распаўсюджваецца сукрытае беспрацоўе, пра што можа сведчыць абвостраная апошнім часам сітуацыя з запазычанасцю ў выплаце заробкаў. На працягу 2002 г. яна дасягала 20% ад усяго фонду зароботнай платы і

²⁸ Шмат у чым такое становішча склалася дзеля новых правілаў выплаты дапамогі на беспрацоўе, уведзеных у 1997 г. Яны пазбаўляюць сэнсу рэгістрацыю беспрацоўных у цэнтрах занятасці. Гл.: А. Соснов, Государственная социальная политика: белорусский вариант // Белорусская экономика: от рынка к плану, 1995—2000. Минск, 2002. Т. 1. С. 17.

толькі пад канец году запазычанасьць здолелі ліквідаваць. Аднак ужо ў красавіку 2003 г. яна дасягнула 7,5% ад фонду зароботнай платы. Гэтая сытуацыя – простае наступства адмовы ад рэфармаваньня рэальнага сэктару.

Інвэстыцыйны голад. Крызысныя тэндэнцыі ў рэальным сэктары ўзмацняюцца нізкім узроўнем інвэстыцыйнай актыўнасьці. Як відаць з табліцы 4, інвэстыцыі застаюцца адной з найбольш адчувальных болевых кропак беларускай эканамічнай мадэлі. Узровень вытворчых інвэстыцыяў ледзьве перавышае адзнаку ў палову ад узроўню 1989 г., пры тым што ўзровень прамысловай вытворчасьці, паводле афіцыйнай статыстыкі, ужо даўно перавышае «найвышэйшую кропку» савецкага часу. Іншымі словамі, беларуская эканоміка разьвіваецца найперш за кошт «праяданьня» асноўных фондаў.

Табліца 4. Інвэстыцыі ў Рэспубліцы Беларусь

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Інвэстыцыі да ВУП, %						18,4	15,6	18,6	22,6	20,6	19,8	17,8	16,6
Вытворчага прызначэньня						10,8	9,8	11,2	13,9	11,7	11,4	10,9	10,3
Невытворчага прызначэньня						7,6	5,8	7,4	8,7	8,9	8,4	6,9	6,3
Прырост інвэстыцыяў (1989 г. = 100)	109	113	80	68	61	42	40	48	60	55	56	54	56
Вытворчага прызначэньня	105	109	66	57	51	36	37	42	53	46	48	49	52
Невытворчага прызначэньня	116	121	112	94	83	56	48	62	76	77	77	68	68

Крыніца: Міністэрства статыстыкі і аналізу, уласныя разьлікі.

Інвэстыцыйны голад у свой час быў літаральна справакаваны дзяржавай дзеля таго, каб стымуляваць эканамічны рост, а таксама, каб падтрымаць на пэўным узроўні грамадзкае спажываньне ў пэрыяд папулісцкіх кампаніяў. (Так, на працягу 2001 г. пры эканамічным росьце, які не перавышаў, паводле афіцыйнай статыстыкі, 4%, рэальны заробак быў падвышаны на 23%.) Да таго ж арыентацыя эканамічнай палітыкі (і ўсяго дзяржаўнага апарату) на забесьпячэньне

валавога росту любым коштам прывяла да таго, што ў прамысловасьці сталася надзвычай сур'ёзнай і відавочнай праблема зношанасьці асноўных фондаў: апошнія «праядаліся» і ўсё папярэдняе дзесяцігодзьдзе, а за час кіраваньня Лукашэнкі гэтая тэндэнцыя толькі паглыбілася. Лічбы, паказаныя ў табліцы 5, не адлюстроўваюць узроўню зношанасьці актыўнай часткі асноўных фондаў (г. зн. саміх машын і абсталяваньня), які ў сярэднім дасягае прыблізна 80%.

Табліца 5. Зношанасьць асноўных фондаў у прамысловасьці Беларусі

	1990	1995	2001
Уся прамысловасьць	39,8	56,5	61,4
Электраэнэргетыка	46	51,8	59,8
Паліўная прамысловасьць	68,2	58,8	66,4
Чорная мэталюргія	18,4	44	45,7
Хімія і нафтахімія	58,6	67,5	69,9
Машынабудаваньне	45,3	56,3	63,7
Лясная прамысловасьць	50,2	49	59,6
Вытворчасць будматэрыялаў	47,2	49,8	56,1
Лёгкая прамысловасьць	38,8	54,3	57,1
Харчовая прамысловасьць	36,3	47,9	47,1

Крыніца: Міністэрства статыстыкі і аналізу Рэспублікі Беларусі.

Інвэстыцыйная палітыка самой дзяржавы кіруецца хутчэй папулізмам (жыльлёвае будаўніцтва, неапраўданыя інвэстыцыйныя праекты, напрыклад, рэканструкцыя акружнай дарогі ці плошчы Незалежнасьці, будоўля новага будынку Нацыянальнай бібліятэкі), чым мэтазгоднасьцю, і зводзіцца да неапраўданага выдаткоўваньня сродкаў падаткаплатнікаў. Вялізныя рэсурсы таксама выдаткоўваюцца на неабгрунтаваныя праграмы імпартазамышчэньня.

Несуцяшальна выглядае і сытуацыя з прытокам простых замежных інвэстыцыяў (ПЗІ) у Беларусь*. Паводле ПЗІ на душу насельніцтва краіна займае адно з апошніх месцаў ува ўсходнеэўрапейскім рэгіёне. Значная частка прыцягнутых інвэстыцыяў прыпадала на праект расейскай карпарацыі «Газпром» для будаўніцтва магістральнага газоправоду «Ямал – Заходняя Эўропа».

Табліца 6. Простыя замежныя інвэстыцыі ў Беларусь

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Прыток ПЗІ за год, млн. даляраў	17	10	14	104	351	208	444	118	108
Кумулятыўны прыток, млн. даляраў	17	27	41	145	496	704	1148	1266	1374
ПЗІ на душу насельніцтва, у далярах	1,7	2,7	4,1	14,5	49,6	70,4	114,8	127	137,4

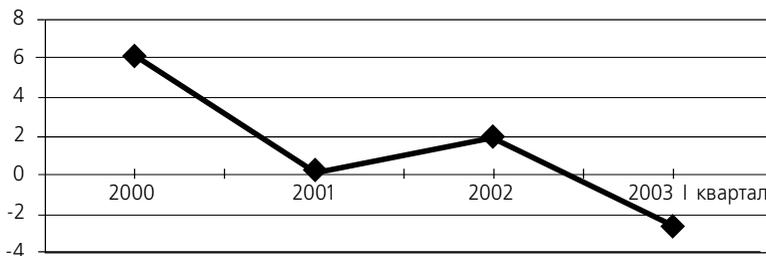
Крыніца: НБ РБ, unctad http://r0.unctad.org/en/subsites/dite/fdistats_files/pdfs/Belarus_profile.pdf, уласныя разьлікі.

Заняпад сельскай гаспадаркі. У цяжкім стане знаходзіцца сельскагаспадарчы сэктар, чыя рэнтабельнасьць ледзь перавышае 2% (у першыя тры месяцы 2003 г. гэты паказьнік склаў 2,5%). Спробы падтрымаць айчынных вытворцаў сельскагаспадарчай прадукцыі прыводзяць да адміністрацыйнага абмежаваньня імпарту, у выніку чаго пакутуюць беларускія спажывецы, вымушаныя купляць даражэйшыя (у некаторых выпадках у некалькі разоў) айчыныя харчовыя тавары. Дарма што аб'ём дзяржаўных датацыяў сельскай гаспадарцы вялізны, яны пакрывалі толькі частку стратаў сэктару, выкліканых папулісцкім стрымліваньнем цэнаў дзеля падтрыманьня ўзроўню жыцьця гарадскога насельніцтва. Сельская гаспадарка да гэтага часу расплачваецца за гэтую палітыку.

* Наўрад ці абгрунтаваныя і заявы ўладаў пра інвэстыцыйны прарыв у 2002 г. Паводле афіцыйных зьвестак, у краіну паступіла каля 700 млн. даляраў ЗША. Аднак з гэтай сумы 400 млн. прыпадае на інвэстыцыйныя крэдыты, а каля 200 млн. даляраў – на продаж пакету акцыяў кампаніі «Славнефть». Частка атрыманых грошай адразу ж пайшла на аплату запазычанасьці за энэрганосьбіты.

Нарастаньне вонкавагандлёвага дэфіцыту. За 2002 г. у Беларусі зафіксаваны ўзровень гандлёвага дэфіцыту ў 822 млн. даляраў (прыблізна 7% ад ВУП). Гэта даволі высокі ўзровень, які сьведчыць ня толькі пра праблематычнасьць асваеньня вонкавых рынкаў, але й захаваньня ўнутранага. Пры ўсіх размовах пра высокі навуковы патэнцыял Беларусі доля высокатэхналягічных тавараў у экспарце не перавышае 4% – гэта ўзровень краінаў трэцяга сьвету. У гандлі з Захадам пераважае сыравіна і выкапні (калійныя солі ды лес), прадукцыя зь мінімальнай тэхнаёмістасьцю (тэкстыль).

Рэнтабельнасьць сельскай гаспадаркі, %

Крыніца: Міністэрства статыстыкі і аналізу Рэспублікі Беларусі.

За пяць гадоў (1998–2002 гг.) Беларусь падвоіла свой экспарт у краіны «далёкага замежжа», аднак гэта было абумоўлена найперш павелічэньнем перапрацоўкі расейскай нафты на беларускіх прадпрыемствах паліўна-энергетычнага комплексу з наступным экспартам іх у Эўропу і павышэньнем сусветных цэнаў на нафту. Апроч гэтага фактару экспартны патэнцыял краіны практычна не павялічыўся.

Прыведзеная статыстыка вонкавага гандлю яскрава адлюстроўвае наступствы нерэфармаванасьці беларускай эканомікі і вонкавалітэчнай ізаляцыі краіны. Так, дэфіцыт у гандлі з Расеяй перавысіў за 2002 г. 1,8 млрд. даляраў. Паколькі асноўная частка імпарту з Расеі прыпадае на энэрганосьбіты, гэтая тэндэнцыя пацвярджае захаваньне экстэнсіўнага і энэргаёмістага характару беларускай эканомікі, якая ў гэтых умовах становіцца закладніца кан'юнктуры

цэнаў на прыродныя выкапні і трапляе пад асабліва жорсткі аднабаковы ўплыў з боку РФ. Стуацыя часткова спрашчаецца толькі тым, што Беларусь у нейкай меры кампэнсуе гэты дэфіцыт пошукам вонкавых рынкаў. Аднак у сувязі з пашырэннем Эўрапейскага З'вязу здольнасць утрымаць пазыцыі на гэтых рынках выклікае пэўныя сумневы – асабліва калі ўлічыць тое, што ільвіная доля беларускага экспарту прыпадае на тавары, якія могуць у найбліжэйшы час трапіць пад антыдэмпінгавыя абмежаванні. Такім чынам, нерэфармаванасць эканомікі і статус краіны-ізгоя – гэта прасты шлях да сур'ёзных для нас праблемаў у найбліжэйшай будучыні.

Табліца 7. Вонкавы гандаль Рэспублікі Беларусь, 1995–2002 гг.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Агульны аб'ём	10367	12591	15990	15619	12583	15972	15626	17078
Экспарт	4803	5652	7301	7070	5909	7326	7448	8098
Імпарт	5564	6939	8689	8549	6674	8646	8178	8980
Сальда	-761	-1287	-1388	-1479	-765	-1320	-730	-882
З краінамі СНД	6704	8334	11196	10714	7911	10469	10197	10677
Экспарт	3027	3764	5379	5160	3622	4399	4491	4461
Імпарт	3677	4570	5817	5554	4289	6070	5706	6216
Сальда	-650	-806	-438	-394	-667	-1671	-1215	-1755
З краінамі па-за СНД	3663	4257	4794	4905	4672	5503	5429	6401
Экспарт	1776	1888	1922	1910	2287	2927	2957	3637
Імпарт	1887	2369	2872	2995	2385	2576	2472	2764
Сальда	-111	-481	-950	-1085	-98	351	485	873

Крыніца: Міністэрства статыстыкі і аналізу Рэспублікі Беларусь.

Праблемныя зоны дзяржаўнага рэгулявання эканомікі

Макразканамічная нестабільнасць. Як было адзначана, эканамічная палітыка, што праводзілася ў Беларусі цягам большай часткі апошняга

дзесяцігодзьдзя, ня мела сваёй мэтай дасягненьне макраэканамічнай стабільнасьці. Дарма што ўзровень інфляцыі ў 34%, зафіксаваны ў 2002 г., быў найніжэйшым з часу набыцця незалежнасьці, Беларусь захоўвае лідэрства ў тэмпах інфляцыі сярод краінаў посткамуністычнага рэгіёну. Спробы ажыццяўленьня макраэканамічнай стабілізацыі ўсё ж рабіліся. Аднак усялякі раз, калі ўзрастала палітычная цана непапулярных захадаў, ішоў адкат. Першая рэальная спроба была здзейсьнена ў 1994—1995 гг. пасля рэкорднага падвышэньня цэнаў у жніўні 1994 г. — 53,4% за месяц. Толькі з гэтага моманту ў Беларусі пачала рэалізоўвацца самастойная грашова-крэдытная палітыка.

Займеўшы ўласную валюту, урад пачаў стрымліваць рост грашовай масы ў абарачэньні. Рэальныя працэнтныя стаўкі выйшлі на дадатную адзнаку, што служыла дастатковым фактарам стрымліваньня росту колькасьці грошай у эканоміцы. Важным складнікам праграмы фінансавай стабілізацыі стала фіксацыя з сакавіка 1995 г. абменнага курсу на адзнацы ў 11 500 беларускіх рублёў за 1 даляр ЗША. Паколькі цэны, хоць і зь невысокім тэмпам, працягвалі расьці, а Нацыянальны банк прадаваў замежную валюту фіксаваным курсам усім ахвотным, ажыятажны попыт на яе зьнік, і валютны рынак стабілізаваўся.

У той жа час на фоне прыкметнага замаруджваньня росту цэнаў зьявіліся супярэчнасьці паміж такой грашова-крэдытнай палітыкай і нерэфармаваным рэальным сэктарам эканомікі. Фіксацыя абменнага курсу пры наяўнай інфляцыі мела вынікам павышэньне нацыянальнага ўзроўню цэнаў у даляровым эквіваленце. Нерэфармаваньня прадпрыемствы, што выпускалі састарэлую прадукцыю зь нізкай якасьцю, ня вытрымалі зьніжэньня канкурэнтаздольнасьці ў цэнавым фактары. Другое паўгодзьдзе 1995 — першая палова 1996 г. сталі для Беларусі пэрыядам вельмі жорсткага крызысу, калі прадпрыемствы працавалі толькі 2—3 дні на тыдзень і ў эканоміцы прысутнічала высокае сукрытае беспрацоўе.

З 1996 г. прыярытэты эканамічнай палітыкі мяняюцца. Актыўнасьць органаў дзяржкіраваньня пераарыентоўваецца на падтрыманьне рэальнага сэктару эканомікі, найперш жывьлёвага будаўніцтва і сельскай гаспадаркі. З гэтай мэтай была выкарыстана эмісійная крыніца фінансаваньня (запушчаны варштат для друкаваньня грошай). Вынік не прымусяў сябе доўга чакаць. Узровень інфляцыі

ўзрос з 39,3% прыросту спажывецкіх цэнаў у 1996 г. да 63,1% у 1997 г., 181,7% у 1998 г. і 251,2% у 1999 г. Рэальныя працэнтныя стаўкі рублёвых дэпазытаў ізноў сталі адмоўнымі, а рынкавы валютны курс пачаў расьці апераджальнымі тэмпамі.

Адказнасьць за інфляцыю ў эканоміцы была зьнятая з Нацыянальнага банку і ўскладзеная на Міністэрства эканомікі, якое пачало абмяжоўваць рост цэнаў пры дапамозе адзіна наўных у яго адміністрацыйных мэтадаў, г. зн. шляхам усталяваньня гранічных узроўняў надбавак, гранічных індэксаў росту прамысловых цэнаў, фіксаваных цэнаў на т. зв. сацыяльна значныя спажывецкія тавары і паслугі. Як вынік — дэфіцыт спажывецкіх тавараў, пагаршэньне іх якасьці, шматлікія перакосы цэнавай структуры і фінансавых плыняў.

Такому стану рэчаў судзяля і тое, што Нацыянальны банк краіны закліканы, паводле ягонага праўнага статусу, стымуляваць эканамічны рост, а не забясьпечваць стабільнасьць нацыянальнай валюты. Знаходзячыся ў юрыдычным падначаленьні прэзыдэнту, потым ураду, Нацбанк на працягу некалькіх гадоў ажыццяўляў беспасярэдняе крэдытаваньне шэрагу дзяржаўных праграмаў і выдаваў танныя грашовыя крэдыты дзяржаўным прадпрыемствам. Гэта выклікала натуральны недавер насельніцтва да банкаўскай сыстэмы краіны (чыя актывы ў 2000 г. ледзьве перавышалі 0,5 млрд. даляраў — гэта супастаўляльна зь велічынёй актываў аднаго буйнога польскага банку), якая фактычна была прыдаткам у машыне жыцьцязабесьпячэньня дзяржаўнага сэктару. Адчувальны рост дэпазытаў насельніцтва ў банках стаў магчымым толькі пасля таго, як рэальныя працэнтныя стаўкі ізноў сталі дадатнымі. Спатрэбіліся гады, каб беларускія ўлады нарэшце пагадзіліся з тым, што рост унутранага крэдыту і рост цэнаў знаходзяцца ў простаў залежнасьці²⁹.

Апрача таго, з-за нежаданьня ўраду стрымліваць рост валютнага курсу ўзьнікла сытуацыя, пры якой Нацыянальны банк устанавіў свой курс, а камэрцыйныя ўстановы — свой. У 1999 г. даляры афіцыйным курсе каштаваў

²⁹ Нацыянальны банк ставіў (і працягвае ставіць) перад сабой і банкамі вельмі супярэчлівае заданьне: адначасова і павялічыць аб'ём банкаўскіх крэдытаў у эканоміку, і абмежаваць аб'ём грашовай масы. Гл.: И. Русакевич, Монетарная политика в Республике Беларусь // Белорусская экономика: от рынка к плану, 1995–2000. Минск, 2002. Т. 1. С. 12.

у тры разы таньней, чым на чорным рынку, дзеля чаго назіраўся востры дэфіцыт замежнай валюты. Каб закупіць неабходныя імпартныя тавары — энэрганосьбіты, лекі, збожжа, цукар і інш., урад вымушаў экспартэраў прадаваць значную частку іх валютнай выручкі па афіцыйным абменным курсе. Быў уведзены кантроль над экспартнымі і імпартнымі апэрацыямі. Такім чынам, у 1996—1999 гг. працэсы эканамічнай стабілізацыі і лібэралізацыі былі спыненыя. Чым большым было дзяржаўнае ўмяшальніцтва ў эканоміку, тым болей Беларусь губляла эканамічную ўстойлівасьць, што ў сваю чаргу суправаджалася чарговым узмацненьнем дзяржаўнага ціску і яшчэ больш павялічвала эканамічную нестабільнасьць.

Толькі ў канцы 2000 г., калі ўрад фактычна прызнаў абменны курс чорнага рынку ў якасьці аб'ектуўнага рынковага, паэтапна наблізіўшы да яго афіцыйны курс, які ўстанаўляецца Нацбанкам. Было таксама абмежаванае эмісійнае крэдытаваньне сельскай гаспадаркі і жыллёвага будаўніцтва, устаноўлены жорсткі кантроль за аб'ёмам грашовай масы ў абарачэньні. Стаўка рэфінансаваньня была істотна падвышана, рэальныя працэнтныя стаўкі выйшлі на дадатны ўзровень.

Макраэканамічная стабільнасьць стала больш дасягальнай у 2000—2001 гг. у выніку пэўнай фінансавай стабілізацыі і скарачэньня тэмпаў інфляцыі. Аднак беларуская эканоміка аказваецца няздольнай вытрымаць нават ня надта жорсткія тэмпы фінансавай стабілізацыі і скарачэньня тэмпаў інфляцыі, замацаваньня ў афіцыйных прагнозных паказьніках. Так, пры заплянаваным гадавым узроўні росту цэнаў у 18—24% ён перавысіў 10% толькі ў першым квартале году. Больш таго, у першай палове 2003 г. зьявілася тэндэнцыя да чарговага аслабленьня макраэканамічнай дысцыпліны. Ізноў узрасла актыўнасьць Нацыянальнага банку ў простым крэдытаваньні рэальнага сэктару эканомікі. Калі ўлічыць, што прэзыдэнтам краіны ў красавіку 2003 г. было пастаўленае маларэальнае заданьне дасягнуць сёлета 8%-ага эканамічнага росту, вельмі верагодна, што апісаная вышэй папулісцкія мэтады рэактывацыі эканомікі будуць выкарыстаныя і гэтым разам. Калі тое адбудзецца, вяртаньне да высокай інфляцыі непазьбежнае.

Наступствам высокай інфляцыі зьяўляецца далярызацыя эканомікі. На працягу апошніх гадоў (асабліва ў пэрыяд да 2000 г.) беларускі рубель выкарыстоўваўся

як сродак плацяжу выключна для штодзённых пабытовых разьлікаў. Усе буйныя куплі ішлі ў замежнай валюце (як правіла, у далярах), альбо кошт фіксаваўся ў даляровым эквіваленце. Больш за тое, беларускі рубель мала выкарыстоўваўся ў якасьці сродку ашчаджэньня. Банкаўскія дэпазыты ў замежнай валюце значна перавышаюць рублёвыя. Сьтуацыя рэальна зьмянілася толькі ў 2001–2002 гг. дзеля таго, што працэнтныя стаўкі дэпазытаў у нацыянальнай валюце сталі значна перавышаць стаўкі дэпазытаў у замежнай валюце. У той жа час існуе рэальная небясьпека, што назіраная ў апошнія два гады тэндэнцыя «ўцяжарваньня» беларускага рублю (тэмпы ягонага дэвальвацыі значна ніжэйшыя за тэмпы інфляцыі) разам з прыкметамі вяртаньня да экспансіўнай манэтэрнай палітыкі і ростам вонкавагандлёвага дэфіцыту могуць у найбліжэйшай будучыні справакаваць новую імкліваю дэвальвацыю беларускага рублю.

Табліца 8. Афіцыйны і квазіфіскальны дэфіцыт

	1996	1997	1998	1999	2000
Афіцыйны дэфіцыт	-1,9	-2,2	-2,4	-2,9*	-0,6
Квазіфіскальны дэфіцыт	-3,4	-5,8	-5,0	-4,2	-0,9

* У 1999 і 2000 гг. фінансаваньне дзяржаўных праграмаў ажыццяўлялася беспасярэдне празь бюджэт, таму лічбы ў першай графе слушныя. Лічбы ў другой графе дазваляюць ацаніць аб'ём фінансаваньня праз камэрцыйныя банкі.

Крыніца: А. Чубрик, Эканоміка Беларусі: Статистический обзор // Дасьледчы цэнтар бізнэс-школы ІПМ, аналітычны даклад № 5. Менск, 2001, верасень.

Бюджэт. Дзяржаўныя фінансы Беларусі ёсьць асноўнымі крыніцамі незбалансаванасьці эканомікі. Кансалідаваны бюджэт мае хранічны дэфіцыт, а ягонае фінансаваньне ажыццяўляецца з эмісійных крыніцаў. Табліца 8 сьведчыць пра высокі ўзровень квазібюджэтнага дэфіцыту, які ў некалькі разоў перавышаў вонкава прымальныя лічбы «афіцыйнага» дэфіцыту. У 2000–2001 гг. дзякуючы ўзмацненьню манэтэрнай палітыкі Нацыянальнага банку скараціўся аб'ём квазіфіскальных апэрацыяў. Аднак практыка фінансаваньня дзяржаўных

выдаткаў пры дапамозе інфляцыйнага падатку (іншымі словамі, канфіскацыі сродкаў у насельніцтва праз друк грошай) не спынілася і дагэтуль.

Фіскальная палітыка беларускіх уладаў мае дзье адметныя рысы. З аднаго боку, гэта ірацыянальнасць у вызначэнні прыярытэтаў дзяржаўных выдаткаў. Гэта найперш тычыцца сацыяльных праграмаў. Пры тым, што амаль 6 млн. насельніцтва маюць права на ільготы, іх сярэдні памер не перавышае некалькіх дзясяцінаў чалавека. У выніку дзяржаўныя праграмы ня здольныя судзеяць зьмяншэнню галечы. Як відаць з табліцы 9, асноўным кірункам пераразмеркаваньня рэсурсаў празь дзяржаўны скарб і сацыяльныя праграмы ёсьць кірунак «ад бедных да багатых». Вынятак складалі толькі датацыі на харчовыя тавары, якія ў апошні час рэзка скарацілі.

Табліца 9. Разьмеркаваньне сацыяльных ільготаў па групах даходаў (квінтылях)

	Ніжні	Другі	Трэці	Чацьвёрты	Пяты
Харчаваньне	2	3	1	4	5
Транспарт	5	4	3	1	2
Камунальныя плацяжы	5	4	1	3	2
Лекі	5	4	2	3	1

Крыніца: UN Belarus: Human Development Report 2000, p. 45.

Нумары ў табліцы паказваюць, на якім месцы ў атрыманы сацыяльных ільготаў знаходзіцца дадзеная група. Напрыклад, у графе «лекі» найбольшы іх аб'ём спажываецца найбагацейшым квінтылем, найменшы – найбяднейшым.

З другога боку, гэкі фіскальны падыход дзяржавы да суб'ектаў гаспадарчай дзейнасьці ўсіх формаў уласнасьці стварае сытуацыю, пры якой у Беларусі існуе надзвычай высокі ўзровень падаткаабкладаньня (прыблізна 40% ад ВУП). Найперш ён дасягаецца празь вялікую колькасць высокіх падаткаў (іх колькасць на 2001 г. складала 39 на нацыянальным і рэгіянальным узроўнях). А таму ўхіленьне ад уплаты падаткаў набыло масавы характар і, такім чынам,

яшчэ большы падатковы цяжар кладзецца на абмежаваную колькасць падаткаплатнікаў. Да таго ж высокі ўзровень падаткаабкладання выпіхвае бізнэс у ценявую эканоміку, аб'ём якой у асобных сэктарах ужо дасягае афіцыйнага.

Такі стан рэчаў абумоўлены ў тым ліку і адсутнасцю рэалізму ў канструяванні і ажыццяўленьні бюджэтнай палітыкі (праявай гэтага найчасцей выступаюць завышаныя паказьнікі эканамічнага росту і бюджэтных паступленьняў). Узьніклія пры гэтым дзіркі цыруюцца за кошт новых і надзвычайных падаткаў, драпежніцкіх канфіскацыяў тавараў і фінансавых сродкаў на мытні, а з пэўнага часу – і адкрытых лабораў з усіх катэгорыяў грамадзянаў, ад прадпрымальнікаў да школьнікаў. Існаваньне спэцыяльна створаных у рамках прэзыдэнцкай вэртыкалі кампаніяў, якія кантралююць найбольш прыбытковыя фінансавыя і таварныя плыні, а таксама непадкантрольных прэзыдэнцкіх і пазабюджэтных фондаў (празь іх «афіцыйны» бюджэт аўтаматычна губляе значную частку «рэнтных» паступленьняў) толькі ўзмацняе канфіскацыйны характар бюджэтна-фінансавай палітыкі дзяржавы.

Мэтады кіраваньня эканомікай. Лібэралізацыя эканомікі Беларусі на пачатку 1990-х гг. распачалася пад ціскам вонкавых абставінаў, з аглядак

Табліца 10. Распаўсюджаньне ценявой эканомікі ў асобных галінах, у % ад афіцыйнага ўзроўню*

Галіна	Сярэдні %
Вытворчасць тавараў	55
Вытворчасць паслугаў	65
Будаўніцтва	80
Гандаль	55
Транспарт	66

* Адсоткавы паказьнік азначае долю ценявога абарачэньня ў дадзеным сэктары ў параўнаньні з афіцыйным. Напрыклад, абарачэньне ў «ценявым» будаўнічым сэктары дасягае 80% ад таго, які ўлічаны афіцыйнай статыстыкай.

Крыніца: П. Данейко, Умовы для частнога бізнэса в Беларусі // Беларуская эканоміка: от рынка к плану, 1995–2000. Минск, 2002.

на суседзяў. Акурат гэтым тлумачыліся тыя нерашучасьць і палавіністасьць, зь якімі праводзіліся рынковаыя рэформы ў Беларусі. Маштабная лібэралізацыя цэнаў была фактычна ініцыявана цэнавай лібэралізацыяй у Расеі, зь якой Беларусь знаходзілася ў той час у адзінай рублёвай зоне. Аднак, нягледзячы на дэклараваны пераход з студзеня 1992 г. на свабоднае цэнаўтварэньне, цэны на т.зв. сацыяльна значныя спажывецкія тавары – хлеб, мяса-малочныя прадукты, дзіцячыя тавары, жыллёва-камунальныя і транспартныя паслугі – заставаліся фіксаванымі. Ува ўмовах распаду эканамічных сувязяў з былымі рэспублікамі СССР лібэралізацыя вонкавага гандлю адбылася даволі хутка. У той жа час Беларусь зь вялікай неахвотай пазбаўлялася цэнтралізаванай сыстэмы дзяржаўных закупаў для патрэбаў унутранага рынку. Толькі ў 1994 г. былі скасаваныя дзяржаўныя пастаўкі прамысловых тавараў, тады як дзяржаўныя пастаўкі сельскагаспадарчай прадукцыі і кантроль над спажывецкім рынкам існуюць і дагэтуль. Абяцаная ў 2001 г. прэзыдэнтам Лукашэнкам шырокамаштабная лібэралізацыя эканомікі ў рэальнасьці праявілася толькі ў частковай лібэралізацыі цэнаў (за пэрыяд з 1999 да 2003 г. сьпіс тавараў, на якія цэны рэгулююцца дзяржавай, скараціўся з 33 да 8 пазыцыяў). У той жа час застаюцца непарушнымі выпрацаваныя за апошнія гады мэханізмы задушэньня прыватнай ініцыятывы праз:

- **Нераспрацаваныя і няўведзеныя праўныя гарантыі і мэханізмы абароны правоў уласнасьці.** Дарма што інстытут прыватнай уласнасьці ў Беларусі на паперы прызнаецца, мэханізмы, здольныя забясьпечыць ягоную адэкватную абарону, адсутнічаюць. Прыватная ўласнасьць і ўласнасьць грамадзкіх арганізацыяў рэальна не абароненыя ад самадыйнай канфіскацыі дзяржавай (прыкладам можа быць увядзеньне інстытуту «залатой акцыі» пастфактум на ўжо прыватызаваных прадпрыемствах, выцясьненне прыватных прадпрымальнікаў з сфэры дробнагуртовага і раздробавага гандлю без адпаведнай кампэнсацыі за страчаную ўласнасьць, фактычная канфіскацыя актываў прыватных кампаніяў, у тым ліку і замежных, згодна з прэзыдэнцкім дэкрэтам аб пазасудовай кампэнсацыі маёмасьці, прымуовае адцягненьне актываў і маёмасьці для забесьпячэньня сьяўбы і зьбіраньня збожжа і г. д.). Такі стан рэчаў робіць немагчымым

значнае прыцягненне як унутраных, так і вонкавых інвэстыцыяў у беларускую эканоміку.

- **Заблытанасьць, непрадказальнасьць і нестабільнасьць заканадаўства.** Напрыклад, толькі ў сфэры рэгуляцыі цэнаў дзейнічае каля 280 заканадаўчых і падзаконных актаў. Не выпадкова, што праўныя нормы, датычныя падаткаабкладаньня, бухгалтарскага ўліку і г. д. мяняюцца некалькі разоў на год. Гэта накладвае дадатковыя трансакцыйныя выдаткі на эканамічную актыўнасьць. Такому стану рэчаў судзейць існая сыстэма ўлады, заснаваная на манапалізацыі права прыняцьця рашэньняў у руках прэзыдэнта (праз прыняцьце ўказаў, якія маюць моц закону і перавагу перад заканадаўчымі актамі).
- **Выключную бюракратызацыю эканомікі,** пасьлядоўнае ўзьявдзеньне новых бар’ераў для ўваходу ў бізнэс (прыкладамі могуць служыць ліцэнзіяваньне каля 180 відаў дзейнасьці, абмежаваньні на выкарыстаньне ўласнасьці і вядзеньне бізнэсу ў тых сфэрах, дзе ажыццяўляецца падтрымка дзяржаўных манапалістаў).
- **Падтрымку дамінантнага становішча дзяржаўнага сэктару.** Этатызацыя беларускай эканомікі становіцца ўсё больш адчувальным фактарам, які генэруе крызісныя тэндэнцыі. Толькі крыху больш за 20% ВУП Беларусі ствараецца прыватнымі фірмамі, што ёсьць найніжэйшым паказьнікам сярод пераходных эканомікаў рэгіёну.

Найбольш актыўна працэсы разьдзяржаўленьня і прыватызацыі адбываліся ў 1991–1994 г. і мелі спантанны і неарганізаваны характар. Выкарыстоўваліся такія формы разьдзяржаўленьня і прыватызацыі, як конкурсны продаж прадпрыемстваў на аўкцыёнах (з 1993 г.), выкуп арэнднага прадпрыемства працоўным калектывам, для буйных – акцыянаваньне, пры гэтым частка акцыяў заставалася за дзяржавай, частку выкупаў працоўны калектыў, астатнія траплялі ў свабодны продаж.

Дарма што 1993–1994 г. лічаць залатым пэрыядам беларускай прыватызацыі, яе актыўнасьць была вельмі нізкай. Дзяржаўная праграма прадугледжвала пераўтварыць у недзяржаўную маёмасьць 2/3 кошту асноўных фондаў прадпрыемстваў і арганізацыяў, у тым ліку 10% у 1993 г. Фактычна ж

за 1993 г. было раздзяржаўлена і прыватызавана толькі каля 1% ад усёй дзяржаўнай уласнасці. На 1994 г. ставілася больш амбітнае заданьне: правесці пераўтварэньне 20% дзяржаўнай маёмасці. Аднак пасьля прэзыдэнцкіх выбараў стаўленьне да прыватызацыі кардынальна мяняецца. Кантрольная палата пачынае праверку правільнасці правядзеньня прыватызацыі ў 1991–1992 гг. і сыходзіць пры гэтым з правілаў, усталяваных у 1994 г. Скасоўваюцца аўкцыёны продажу камунальнай уласнасці. Ужо ў верасні 1994 г. каля паловы прадпрыемстваў адмовіліся ад акцыянаваньня. Пік прыватызацыйнай актыўнасці прыпаў на 1994 г., аднак з 20% прызначаных да пераўтварэньня асноўных фондаў была рэфармавана толькі чвэрць – 5% дзяржаўнай уласнасці.

З 1995 г. прыватызацыйная актыўнасць падае. У сакавіку адклікаюцца ліцэнзіі ўсіх 37 спецыялізаваных інвэстыцыйных фондаў, створаных для правядзеньня чэкавай прыватызацыі. Прэзыдэнтам падпісваецца ўказ «Аб упарадкаваньні распараджэньня дзяржаўнай маёмасцю», згодна зь якім усе ўгоды зь дзяржаўнай маёмасцю на суму, большую за 10 тыс. мінімальнага заробочнага платаў, павінны ўзгадняцца з прэзыдэнтам. Міністэрства дзяржаўнай маёмасці такім чынам абмяжоўваецца ў правах адчужэньня. Летам 1995 г. у сувязі з прамысловым крызісам зьяўляецца тэндэнцыя рэнацыяналізацыі. Калектывы некалькіх прадпрыемстваў, якія сутыкнуліся з затрымкамі выплаты заробку, хадайнічалі аб вяртаньні статусу дзяржаўных і аб атрыманьні дзяржаўнай дапамогі і льготыў. З 1 студзеня 1998 г. уводзіцца інстытут «залатой акцыі», згодна зь якім дзяржава, нават калі яна мае ў акцыянэрным таварыстве мізэрны пакет, атрымлівае права цалкам кантраляваць стратэгію дзейнасці і разьвіцьця прадпрыемства. Прыкметна мяняецца макразэканамічная сытуацыя ў краіне. Экспансіянісцкая грашовая-крэдытная палітыка, мяккія бюджэтныя адлічэньні для дзяржаўных прадпрыемстваў робяць больш прывабным захаваньне статусу дзяржаўнай уласнасці. Як вынік – яшчэ большае зьніжэньне прыватызацыйнай актыўнасці: 329 рэфармаваных прадпрыемстваў у 1998 г., 307 у 1999 г., 177 у 2000 г. і толькі 94 у 2001 г.

Агулам за 1991–2001 гг. было рэфармавана і адчужана 5476 аб'ектаў. Найбольшую колькасць складаюць прадпрыемствы гандлю – 1372 аб'екты (альбо

25,1% ад агульнай колькасці). Затым ідуць прадпрыемствы сельскай гаспадаркі – 707 (12,9%), жыллёва-камунальнай гаспадаркі – 670 (12,2%), прамысловасці – 569 (10,4%), бытавога абслугоўвання – 536 (9,9%), грамадзкага харчавання – 270 (4,9%), транспарту і сувязі – 112 (2%).

У 2002 г. у сувязі зь зніжэннем інфляцыі, узмацненнем бюджэтных абмежаванняў для прадпрыемстваў, ростам рэальнага курсу беларускага рублю, павышэннем узроўню аплаты працы ў даляравым эквіваленце і як вынік стратай канкурэнтаздольнасці ў цэнавым фактары, ростам колькасці стратных прадпрыемстваў узрасла цікавасць да рэструктурызацыі прадпрыемстваў, да пошуку стратэгічнага інвэстара, да прыватызацыі. Пачалося акцыянаванне такіх гігантаў беларускай нафтахімічнай прамысловасці, як «Азот» (Горадня), «Палімір» (Наваполацак), «Нафтан» (Наваполацак), «Беларускі шынны камбінат» (Бабруйск), «ВА Хімвалакно» (Горадня), найбуйнейшага тэлевізійнага заводу «Гарызонт» і пад ціскам Расеі – прадпрыемства «Белтрансгаз». Аднак дзяржава па-ранейшаму ня мае сур'ёзных намераў правесці прыватызацыю. У бальшыні выпадкаў на продаж прапануюцца толькі мініятурныя пакеты, якія не даюць магчымасці ажыццяўляць кантроль за прадпрыемствам, пры гэтым набыццё акцыяў абумоўліваецца шэрагам дадатковых умоваў. Некаторыя з іх варта аднесці да катэгорыі абсурдных (напрыклад, пабудова лядовага палацу пры куплі невялікага бровару). Існуе рэальная небяспека, што пры такім падыходзе да прыватызацыі пошук інвэстараў для шмат якіх прадпрыемстваў, фінансвае становішча якіх усё больш пагаршаецца, а асноўныя фонды якіх «праядаюцца», страціць празь некалькі гадоў усялякі сэнс.